

მუდროსის დაზავება: ახალი იმედები

თურქეთი ომიდან გამოსვლის გზებს ეძებს

1918 წლის შემოდგომით ოტომანთა იმპერია ძალიან რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ერთი მხრივ თურქული არმიები ძლევამოსილად მიაბიჯებდნენ კავკასიაში, მაგრამ მეორე მხრივ გამალებით უარესდებოდა, გარდაუვალი კატასტროფის ნიშნებს იღებდა ოპერატიული ვითარება მესოპოტამიასა და სირიაში. ოტომანთა ჯარები უკან იხევდნენ, ანტანტის ძალები კი ნელა, მაგრამ დარწმუნებით მიიწევდნენ ალექსანდრეთს (ჰალეპი) და ნავთობმატარებელი მოსულისკენ. ბალკანეთშიც უკიდურესად საგანგაშო მდგომარეობა იყო: ბულგარეთი, რომელიც სულ ცოტა ხნის წინ ავსტრია-უნგრეთსა და გერმანიასთან თურქეთის მაკავშირებელი საიმედო რგოლი იყო, ასევე სრული კრახისა და კაპიტულაციის მიჯნაზე აღმოჩნდა. მოვლენების ასეთი მობრუნებისას აღმოსავლეთ თრაკია³⁵⁸ და კონსტანტინოპოლი ღია აღმოჩნდა ანტანტის ქვეყნების ჯარების შემოჭრისთვის. ოტომანთა პორტის დიდი ვეზირი თალაათ-ფაშა 1918 წ. სექტემბერში ბერლინსა და სოფიაში თავისი მოგზაურობების შედეგების მიხედვით დარწმუნდა, რომ ოთხმაგი კავშირის სახელმწიფოებს ომის მოგება არ შეუძლიათ. ანტანტის ქვეყნებთან სეპარატულ ზავზე გერმანიის ახალი მთავრობის მოლაპარაკებების დაწყებისა და ბალკანეთში ბულგარეთის არმიის დაშლის გამო ოტომანთა იმპერიას სხვა არაფერი დარჩენოდა, თვითონაც ომიდან გამოსვლის გზების ძიების გარდა. თავისი ქვეყნისთვის მომავალი ზავის უფრო ხელსაყრელ პირობებზე მოლაპარაკების შესაძლებლობა რომ მიეცათ, 1918 წლის 13 ოქტომბერს თალაათი და ენვერი თანამდებობიდან გადადგნენ. ორი დღის შემდეგ ახალმა დიდმა

³⁵⁸ ისტორიული და გეოგრაფიული ოლქი ბალკანეთის აღმოსავლეთით. ახლა 1923 წ. ლოზანას საზავო ხელშეკრულებით გაყოფილია სამ სახელმწიფოს შორის: ბულგარეთი (ჩრდილოეთ თრაკია), საბერძნეთი (ისტორიულად ცნობილი დასავლეთ თრაკია) და თურქეთი, რომელსაც ერგო აღმოსავლეთ თრაკია კონსტანტინოპოლთან ერთად.

ვეზირმა იზეთ-ფაშამ ზავის დადებაზე მიმართული აქტიური მუშაობა დაიწყო.³⁵⁹

რამდენიმე დღის განმავლობაში ოტომანთა ახალმა მთავრობამ მოკავშირე დიდ სახელმწიფოთა ერთიანი ფრონტის დაშლაზე მიმართული რამდენიმე დიპლომატიური დემარში გაატარა. ეს დემარშები საკმაოდ წარმატებული აღმოჩნდნენ, რადგან მათი შედეგი თურქეთის ომისშემდგომ მომავალზე საკითხებში დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ლიდერებს შორის ურთიერთ უნდობლობის, მეტოქეობისა და გაუგებრობის ატმოსფეროს შექმნა იყო. 20 ოქტომბერს სარფიანი მომენტის გამოყენებით იზეთ-ფაშამ ბრიტანეთის სამეფო ფლოტით დაკავებულ ეგეოსის ზღვაში გაგზავნა თურქების ტყვეობაში მყოფი ინგლისელი გენერალი ჩარლზ ტაუნსენდი, ბრიტანეთის სარდლობასთან კონტაქტის დამყარებისა და ლონდონში მეფის მთავრობისთვის ოტომანთა საზავო წინადადებების გადაცემის მიზნით.³⁶⁰

1918 წლის 30 ოქტომბერს მოხდა ოტომანური თურქეთის ოფიციალური კაპიტულაცია. თვით კაპიტულაციის აქტი საბერძნეთის კუნძულ ლემნოსის მუდროსის ნავსადგურში მდგომ სამხედრო გემ „აგამემნონზე“ ჩატარდა. იმავე დღეს „აგამემნონზე“ ხელი მოეწერა დოკუმენტს, რომელიც ისტორიაში შევიდა როგორც მუდროსის დაზავება. გამარჯვებულების მხრიდან მას ხელი მოაწერა ბრიტანელმა ადმირალმა სომერსეტ არტურ კალტორპმა³⁶¹, ომის წამგები თურქეთის მხრიდან კი – ოტომანთა სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მთავარსარდალმა ჰუსეინ რაუფ-ბეიმ.

საქართველოს ახალი იმედები და ახალი იმედგაცრუება

არ არის საჭირო იმის თქმა, რომ ცნობას ოტომანურ იმპერიასა და მოკავშირეებს შორის ზავის დადებაზე, რაც ფაქტიურად თურქეთსა და დიდ ბრიტანეთს შორის დაზავება იყო, ქართული და სომხური საზოგადოებრიობა დიდი სიხარულით შეხვდა. მაგრამ სამხრეთ კავკასიის ორი ქრისტიანული რესპუბლიკის

---

³⁵⁹ Fromkin, pp. 398-399.

³⁶⁰ Fromkin, pp. 394-400.

³⁶¹ იმ დროს ადმირალი სერ სომერსეტ კალტორპი ხმელთაშუაზღვის-პირეთში დიდი ბრიტანეთის სამხედრო-საზღვაო ძალების სარდალი და ოტომანთა იმპერიაში ბრიტანეთის კომისარი იყო.

კომპეტენტური პოლიტიკოსები გაწბილებული იყვნენ მისი ზოგიერთი პირობით. ისინი თავისთავად ნაგულისხმევად ელოდნენ, რომ ოტომანური იმპერიის კაპიტულაცია ამიერკავკასიიდან თურქების ჯარების დაუყოვნებლივ და სრულ გაყვანას გამოიწვევდა, უკიდურეს შემთხვევაში 1814 წლის რუსეთ-თურქეთის საზღვრის ფარგლებს გარეთ, იმის მხედველობაში მიღებით, რომ არცერთი მოკავშირე წამყვანი სახელმწიფო არ ცნობდა არც ბრესტ-ლიტოვსკის, არც ბათუმის ხელშეკრულებებს. მართლაც, ბრიტანელების თავდაპირველი გეგმის თანახმად თურქეთის ჯარები კავკასიასა და ჩრდილოეთ სპარსეთში უნდა გაეყვანათ ომისწინანდელ საზღვრებს იქით, იმავდროულად გაეწმინდათ კილიკია, ასევე 30 ოქტომბრისთვის – მოკავშირეების მიერ ჯერ კიდევ დაუკავებელი ტერიტორიები მესოპოტამიასა და სირიაში. მაგრამ ბრიტანეთის მთავრობამ და სამხედრო სარდლობამ რამდენადმე შეცვალეს გეგმები, და აი რატომ. თურქების დელეგაციის „გამემნონზე“ მოსვლის რამდენიმე დღით ადრე ლონდონში მიიღეს გენერალ ტაუნსენდის ტელეგრამა, სადაც საზავო მოლაპარაკებისთვის თურქების წინასწარი პირობები იყო გადმოცემული. რაუფ-ბეის მიერ მოწონებული ეს პირობები ფაქტიურად თითქმის მთლიანად დაამუშავა თვით ტაუნსენდმა, რომელიც თურქების ტყვეობაში 29 თვე ყოფნის შემდეგ ყველასთვის სრულიად მოულოდნელად დაჯერებულ თურქოფილად იქცა. ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროსადმი თავის გზავნილში გენერალი ტაუნსენდი ცდილობდა თავისი მთავრობის დარწმუნებას, არა მხოლოდ ხელუხებლად დაეტოვებინა ახლო აღმოსავლეთში ოტომანთა ომისწინანდელი ყველა სამფლობელო, არამედ ეცნო ყოფილ რუსეთის კავკასიაში თურქეთის შენაძენიც. ტაუნსენდის ტელეგრამა ასევე შეიცავდა მტკიცებას, რომ ამ პირობების მიღებაზე მოკავშირეების უარის შემთხვევაში ოტომანთა იმპერია ომს გააგრძელებს.³⁶² აქ უნდა დაემატოს, რომ ტაუნსენდის მიერ შემუშავებული პირობები ოტომანთა მთავრობის ყველაზე სანუკვარ იმედებს აღემატებოდნენ. ასე, რიგი მკვლევარების მონაცემებით თურქეთის კაპიტულაციამდე ჯერ კიდევ ორი კვირით ადრე ოტომანთა სარდლობამ სამხრეთ კავკასიაში ჯარის გაყვანა დაიწყო ბრესტ-ლიტოვსკის

³⁶² Fromkin, pp. 400-401;

R. G. Hovannissian, *Armenia on the Road to Independence* (Los Angeles, 1969), p. 238.

ხელშეკრულების საზღვრის ხაზზე და „სამი სანჯაყის“ (ბათუმის, არტანისა და ყარსის ოკრუგების) გასაწმენდადაც კი ემზადებოდა.³⁶³

ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში ხანგრძლივი დებატების შემდეგ ტაუნსენდის წინადადებები უარყვეს, ახლო აღმოსავლეთის საომარ მოქმედებათა ასპარეზზე თურქების სამხედრო დამარცხებების გამო. მიუხედავად ამისა, ადმირალმა კალტორპმა ლონდონიდან მიიღო მითითება, მზად ყოფილიყო თურქებთან „გარკვეულ დათმობებზე წასვლაზე“. „აგამემნონზე“ ბრიტანეთ-თურქეთის მოლაპარაკებების შედეგად რამდენიმე დათმობა მართლაც გაკეთდა. თანაც საქართველოსა და სომხეთის დიდი იმედგაცრუებით ეს დათმობები გაკეთებული იყო ტერიტორიების ხარჯზე, რომლებსაც ქართველებიც, სომხებიც უცილობლად თავისად თვლიდნენ. მოცემული დათმობები აისახა დაზავებაზე კონვენციის მუხ. XI-ში, რომლის მიხედვითაც:

„თურქეთის ჯარებმა უკვე მიიღეს მითითება ამიერკავკასიის ნაწილის გაწმენდაზე, ამასთან [ამიერკავკასიის დანარჩენი ნაწილი გაწმენდას ექვემდებარება, თუ მოკავშირეები ამას მოითხოვენ ადგილზე მდგომარეობის შესწავლის მიხედვით.“³⁶⁴

ქართველებისთვის ზემოთ მოყვანილი ნიშნავდა თურქების ჯარების გასვლას ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებიდან, ისე როგორც მდინარე კამენკადან სამხრეთით ბორჩალოს მაზრის ოკუპირებული ნაწილიდან; მაგრამ ამასთან ბათუმის, ართვინის, არტანისა და ოლთისის ოკრუგები თურქეთის ოკუპაციის ზონად რჩებოდნენ დროის გაურკვეველი პერიოდის განმავლობაში, რომელიც, რამდენიც გნებავთ, ხანგრძლივი შეიძლება ყოფილიყო.³⁶⁵ მუდროსის კონვენცია ასევე გულისხმობდა საქართველოში მდგომარეობის კიდევ ერთ არსებით ცვლილებას,

³⁶³ Авалов, с. 122-123 and 140-141.

Нованниан, pp. 232-238.

³⁶⁴ F. Maurice, *The Armistices of 1918* (London, 1943), p. 86.

Юрий Ключников, Андрей Сабанин, *Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Ч. II* (Москва, 1926), стр. 188-190.

³⁶⁵ R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. I: The First Year, 1918-1919*, (Berkeley, 1971), pp. 56, 199.

კერძოდ კი გერმანული ჯარის ბრიტანულით შეცვლას, რომელიც კონტროლქვეშ იღებდა მთელ სამხრეთ კავკასიას. უკანასკნელი გამოდიოდა მუხ. XV-დან:

„დაინიშნებიან მოკავშირეთა ოფიცრები რკინიგზის ყველა ხაზის სამეთვალყურეოდ, ამიერკავკასიის იმ გზების ნაწილების ჩათვლით, რომლებსაც ახლა თურქები აკონტროლებენ და რომლებიც მოკავშირეთა ხელისუფლებას თავისუფალ და სრულ გამგებლობაში უნდა გადაეცეს მოსახლეობის მოთხოვნილებების გათვალისწინებით. ამ დადგენილებიდან გამომდის, რომ მოკავშირეებს აქვთ ბათუმის დაკავების უფლება. თურქეთი მოკავშირეების მიერ ბაქოს ოკუპაციის წინააღმდეგ არავითარ ქმედებას არ აპირებს.“³⁶⁶

ზემოთ მოყვანილი მუხლი ასევე ნიშნავდა, რომ უახლოეს მომავალში თურქების ადმინისტრაცია ბათუმში და, შესაძლოა, მთელ აჭარაში (ე. ი. ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებში) ბრიტანული სამხედრო მმართველობით შეიცვლებოდა. ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავდა, რომ დიდი ბრიტანეთი ქართველებს ბათუმის მიერთების ნებართვას მიცემდა, რადგან ამიერკავკასიის რესპუბლიკების სტატუსი გაურკვეველად რჩებოდა და ისინი მუდროსის კონვენციის ტექსტში მოხსენებულიც არ იყვნენ. რასაკვირველია, ბრესტ-ლიტოვსკისა და ბათუმის მოლაპარაკებები ახლა გაუქმდნენ, რაც თეორიულად საქართველოსა და სომხეთს ოტომანთა იმპერიის სასარგებლოდ ამიერკავკასიის ფედერაციის ადრე წართმეულ ტერიტორიებზე პრეტენზიის განცხადების საშუალებას აძლევდა. მაგრამ იმავდროულად საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის ცნობაც ასევე გაუქმებული აღმოჩნდა.³⁶⁷ ომში გამარჯვებული ანტანტის დიდი სახელმწიფოები თავიდანვე ამ ქვეყნების დროებით ჩამოტეხილ რუსულ ტერიტორიებად ჩათვლისკენ იყვნენ მიდრეკილი. მაგრამ რევოლუციურ რუსეთში და მის გარშემო კრიზისული სიტუაციის შემდგომმა განვითარებამ, რეგიონში ორი დაცემული იმპერიის (რუსეთისა და ოსმალეთის) თავიანთი ამბიციების დაკმაყოფილებისთვის დროებით უუნარობასთან შერწყმით,

³⁶⁶ Maurice, p. 86.

³⁶⁷ F. Kazemzadeh, p. 161.

სამხრეთ კავკასიის ერებს თავისი სახელმწიფოებრიობის შექმნის (ან საქართველოსა და სომხეთის შემთხვევაში – აღდგენის) ისტორიული შანსი მისცა.³⁶⁸ დაზავებაზე მუდროსის კონვენციის ხელმოწერიდან მხოლოდ 16 დღის შემდეგ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში მოკავშირეთა სარდლობამ გენერალ უილიამ მონტგომერი ტომსონის (იმ ხანებში ჩრდილოეთ სპარსეთში ბრიტანეთის ძალებს მეთაურობდა) პირით განაცხადა, რომ დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და აშშ-ის წარმომადგენლები მზად იყვნენ, მათი დამოუკიდებლობის ფორმალურად ცნობის გარეშე, საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დე-ფაქტო არსებულ მთავრობებთან კონტაქტის დასაჭერად.³⁶⁹

აქ უნდა აღინიშნოს, რომ პირველი მსოფლიო ომის დამთავრებისა და კავკასიიდან გერმანიისა და თურქეთის ჯარების ევაკუაციისთანავე დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა თავის თავზე აიღეს გაბატონებული როლი რეგიონში, თავს უფლებას აძლევდნენ, ჩარეულიყვნენ მისი ცხოვრების ყველა სფეროში, ისეთის ჩათვლით, რომლებშიც გერმანელები, მაგალითად, არჩარევას ამჯობინებდნენ. აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში მთლიანად და კერძოდ შავი ზღვის აუზში ანტანტის დიდი სახელმწიფოების პოლიტიკა მოხაზული იყო დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მთავრობების კომპეტენტური წარმომადგენლების მიერ საიდუმლო კონფერენციაზე პარიზში, ოთხმაგი კავშირის დიდი ქვეყნების (გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, ბულგარეთისა და თურქეთის) დამარცხებამდე თითქმის ერთი წლით ადრე. კონფერენციის მუშაობა დამთავრდა 1917 წლის 23 დეკემბრის ეგრეთ წოდებული „ინგლის-საფრანგეთის კონვენციის“ ხელმოწერით, რომლის თანახმადაც შავი ზღვის რეგიონი და ყოფილი რუსეთის იმპერიის სამხრეთი ორ „გავლენის ზონად“ იქნა გაყოფილი. ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ზონების პირობითი საზღვარი გახდა ბოსფორიდან ქერჩის სრუტემდე, შემდეგ კი უფრო იქით, – აზოვის ზღვის

---

³⁶⁸ კონცეპტუალური მიდგომისგან დამოკიდებულებით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოსა და სომხეთის სახელმწიფოებრიობა აღდგენილი იქნა ერთგვარი უცხოური ბატონობის შემდეგ; აზერბაიჯანი კი გარკვეულად ახალი ეროვნული წარმონაქმნი იყო და მისი სახელმწიფო სტატუსი პირველად ფუძნდებოდა.

³⁶⁹ F. Kazemzadeh, p. 164.

T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community* (Cambridge, 2004), p. 141.

გავლით დონის შესართავისკენ, მდინარე დონის გაყოლებით ქ. ცარიცინამდე გამავალი პირდაპირი ხაზი (იხ. რუკა 166-ე გვერდზე). ამგვარად, საფრანგეთის პასუხისმგებლობის ქვეშ მოხვდნენ ბესარაბია, ყირიმი, ასევე უკრაინისა და რუსეთის ანტიბოლშევიკური ძალების სადავო სანაპიროს უბანი; ბრიტანეთის პასუხისმგებლობის ზონა კი კაზაკების ოლქებსა და მთელ კავკასიას მოიცავდა.³⁷⁰

ახალი კონფლიქტები პოსტ-მუდროსულ კავკასიაში

თუ ახალი სახელმწიფოების დიპლომატიური ცნობის პრობლემისგან, რომელსაც თან ახლდა მუდროსის დაზავებასთან პირდაპირი კავშირის არმქონე, ან თითქმის არმქონე რიგი სხვა პოლიტიკური და ეკონომიური პრობლემები, აბსტრაჰირებას ვეცდებით, შეიძლება ითქვას, რომ ამ ისტორიულმა მოვლენამ საქართველოსა და მის მეზობლებს შორის რამდენიმე ტერიტორიული კონფლიქტის ნიადაგი მოამზადა. სახელმწიფოს აღმშენებლობის პერიოდს ყოველთვის თან ახლავს ტერიტორიულ და და ურთიერთგამომრიცხავი პრეტენზიები და ეს სრულიად ბუნებრივი პროცესია. მაგრამ 1918-1920 წლებში სამხრეთ კავკასიაში ეთნოსთა შორის და ეროვნებათა შორის კონფლიქტების ინტენსიურობა და სიმწვავე ბევრად იყო დაკავშირებული იმასთან, როგორ და რა სახით ხდებოდა თურქების წასვლა სამხრეთ კავკასიიდან მუდროსის დაზავების მიხედვით და ასევე მასთან, როგორ აკონტროლებდნენ ამ პროცესს ძლევამოსილი მოკავშირეები.

კონფლიქტი ახალციხისა და ბორჯალოს მაზრების გამო

ჯერ კიდევ მუდროსის დაზავებამდე ორი კვირით ადრე, ოთხმაგი კავშირის სახელმწიფოების კრახის ცხადად დადგომის გამო, თურქებმა ბათუმის ხელშეკრულების პირობების შესაბამისად ოკუპირებული და ანექსირებული ზოგი ტერიტორიიდან ჯარების თანდათანობით გაყვანა დაიწყეს. იმავდროულად სომხეთის რესპუბლიკის ჯარებმა ოტომანთა სარდლობასთან შეთანხმებული

---

³⁷⁰ А. Деникин, с. 39.

L. Kopisto, *The British Intervention in South Russia 1918-1920; Academic Dissertation* (Helsinki, 2011), pp. 50-51.

მოქმედებით დაიწყო ერევანის გუბერნიის ტერიტორიის თურქების მიერ დატოვებული ნაწილების დაკავება. 1918 წლის 8 ოქტომბერს სომხური ავანგარდის ნაწილები შევიდნენ მდინარე კამენკადან სამხრეთით ტფილისის გუბერნიის ბორჩალოს მაზრის ზოლში, რომელიც ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინ თურქეთის ოკუპაციის ზოლში იყო. ისინი არ გაჩერდნენ ძველ სადემარკაციო ხაზზე, გადაიარეს ის და დაიკავეს სადგური ქობერი, რომელიც მაზრის საქართველოს მიერ კონტროლირებად ნაწილში მდებარეობდა. გერმანულ-ქართული შერეული გარნიზონი იძულებული იყო, სადგური დაეტოვებინა და ტფილისისთვის დახმარება ეთხოვა.³⁷¹ ამ მოხმობაზე ქართულმა სარდლობამ კონფლიქტის ზონაში სანაინთან ორი ჯავშანმატარებელი და 250 კაცის რაზმი გაგზავნა. ამის გამო 20 ოქტომბრის საღამოსთვის სომხების რაზმმა დატოვა ქობერის სადგური, დააყენა საგუშაგოები რკინიგზიდან დასავლეთით და აღმოსავლეთით სიმაღლეებზე. ქართველების ულტიმატუმზე, გადაადგილებულიყვნენ სადემარკაციო ხაზის სამხრეთით სადგურ შალალისკენ, სომხების სარდლობამ უარით უპასუხა. იმ დღის საღამოსვე საქართველოს მთავრობამ პრემიერ-მინისტრ კაჩაზუნის ხელმოწერით მიიღო შიფროგრამა, რომელიც შემდეგ ტექსტს შეიცავდა:

„შიფროგრამა №101. აღსტავიდან. სამთავრობო.

23. 10. 1918. 7 საათი და 55 წუთი.

ტფილისი. მინისტრ-თავმჯდომარე ჟორდანიას,

ასლი სომხეთის რწმუნებულს საქართველოში ჯამალიანს.

დელიჯანის რაზმის მეთაურმა მომახსენა, რომ ქართულმა სარდლობამ მას ულტიმატუმი წაუყენა სადგურ შალალის დაცლის შესახებ. სომხურ მხარეს ჩემს მიერ გაცემული აქვს ბრძანება არ დაცალონ სადგური, ქართველების შეტევაზე გადმოსვლის შემთხვევაში კი წარმართონ თავდაცვითი ბრძოლა. შესაძლო ახალი უბედურებების თავიდან აცილებისათვის, მრავალტანჯული საქართველოსა და სომხეთის სახელით, სიმართლისა და სამართლიანობის სახელით, გთხოვთ თავი შეიკავოთ აგრესიული ქმედებებისგან და შეაჩეროთ ქართული ჯარები არსებულ ხაზზე, ყოველგვარი საკითხები საზღვრების შესახებ კი

³⁷¹ *Из истории армяно-грузинских взаимоотношений*, стр. 14.

გადავწყვიტოთ მოლაპარაკებების გზით. გაგახსენებთ, თქვენივე საჯარო, საზეიმო განცხადებას შეხვედრაზე რამიშვილის, აპარონიანისა და ხატისოვის თანდასწრებით, რომ საქართველო ლორეზე პრეტენზიებს არ აცხადებს და იგი დაკავებული აქვს მხოლოდ დროებით, მესამე მხარის მიერ მისი დაკავების თავიდან ასაცილებლად. ველი თქვენს პასუხს.

*მინისტრი-თავმჯდომარე კაჩაზნუნი*³⁷²

23 ოქტომბერს სომხური ჯარის სამმა ქვეითმა ასეულმა იერიში მიიტანა გერმანელთა საგუშაგოზე სოფელ ქარიჯში და გერმანელები აიძულა, უკან დახევა დაეწყოთ. ქართულმა სარდლობამ სანაინში გერმანელების დასახმარებლად ქვეითი ასეული და ჯავშანმატარებელი გაგზავნა. მეორე დღეს საქართველოს მთავრობამ ბორჩალოში განსაკუთრებული მდგომარეობა გამოაცხადა და მოუსვენარი მაზრის გუბერნატორად გენერალი გიორგი წულუკიძე დანიშნა.

25-27 ოქტომბერს გრძელდება ბრძოლები სოფელ ქარიჯის რაიონში, რომელიც რამდენიმეჯერ გადადის ხელიდან ხელში. საბრძოლო მოქმედებებში ქართული ჯავშანმატარებლის ჩარევა საქართველოს სასარგებლოდ ახდენს გარდატეხას. უკვე 26 ოქტომბერს ერივანიდან საქართველოს მთავრობის სახელზე სომხეთის პრემიერ-მინისტრ ჰოვანეს კაჩაზნუნისგან იგზავნება ტელეგრამა სომხური ნაწილების მიერ წათერისა და ქარინჯის დატოვების შესახებ. ამასთან სომხეთის ჯარის მიერ ამ სოფლების წინა დაკავება გაუგებრობად არის გამოცხადებული. ტელეგრამა ასევე შეიცავს წინადადებას საზღვრის საკითხის გადასაწყვეტად კონფერენციის მოწვევის შესახებ. ამაზე ქართველებსა და სომხებს შორის საბრძოლო მოქმედებები დროებით შეწყდნენ.

ქართველი მკვლევარის არჩილ ჩაჩხიანის აზრით, სომხეთის მთავრობის მხრიდან ოქტომბრის ინცინდენტს მიზნად ჰქონდა ოთხმაგი ბლოკის კაპიტულაციის კარიბჭესთან ანტანტის დიდი სახელმწიფოებისადმი მოკავშირული ერთგულების დემონსტრაცია

---

³⁷² ჩაჩხიანი, არჩილ; ბრძოლა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის 1918-1919 წლებში (სომხეთ-საქართველოს ომი). დისერტაცია ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (თბილისი, 2006), გვ. 85-86.

საქართველოს, რომელიც იმ მომენტში ფორმალურად გერმანიის მოკავშირე იყო, წინააღმდეგ და საქართველოს ტერიტორიაზე დისლოცირებული გერმანული ჯარების წინააღმდეგ საომარი მოქმედებების მიმართვის გზით.³⁷³ თუ წინ წავალთ, აღვნიშნოთ, რომ ამ ომის მეორე ეტაპი, 1918 წლის დეკემბერში, ბაქოში ბრიტანელების შესვლის შემდეგ მაშინვე დაიწყო, რაც შესაძლოა, არაა შემთხვევითი მოვლენა. იმავე დროს პროფესორი რიჩარდ ოვანისიანი ვარაუდობს, რომ ოქტომბრის ინცინდენტი მხოლოდ „საქართველოს ძალების მოსინჯვა“ იყო იმის გარკვევის მიზნით, რამდენად სერიოზულ დაბრკოლებას შეიძლება შეხვდეს სადავო ტერიტორიების სომხეთისთვის ძალით მიერთების მცდელობა.³⁷⁴

აუცილებელია, სომხეთ-საქართველოს კონფლიქტის გაჩაღებაში თურქეთის როლიც აღინიშნოს. ჯერ კიდევ 5 ოქტომბერს, როცა ოტომანთა იმპერია მხოლოდ ემზადებოდა კაპიტულაციისთვის და კავკასიიდან მისი ჯარების ევაკუაცია მხოლოდ იწყებოდა, ერივანში მყოფმა თურქმა გენერალმა ხალილ-ფაშამ მიიწვია რამდენიმე სომეხი ოფიცერი და შესთავაზა მათ არა მხოლოდ ეჩმიაძინის მაზრის (ისტორიული ოლქი ბამბაკი) თურქების მიერ ოკუპირებული ნაწილის, არამედ ლორეს უბანში კამენკას სამხრეთით ბუფერული ზონის დაკავება.³⁷⁵ იმავდროულად თურქეთის წარმომადგენელმა საქართველოში აბდულ-ქერიმ-ფაშამ ანალოგიური წინადადებით ქართველებსაც მიმართა.³⁷⁶ ნებისმიერ შემთხვევაში სწორედ 1918 წლის ოქტომბერში ისტორიაში პირველად საქართველოსა და სომხეთს შორის მომავალ სახელმწიფო საზღვარზე საკითხმა საშიში ფორმა მიიღო.

ჯერ კიდევ იმავე წლის ზაფხულში, აღწერილი მოვლენებიდან რამდენიმე კვირით ადრე საქართველოსა და სომხეთის მმართველი წრეების მიერ ორგანიზებულმა რამდენიმე კონსულტაციამ და კონფერენციამ, ასევე ტფილისისა და ერივანის ოფიციალური პრესაში რამდენიმე პუბლიკაციამ ორ ქვეყანას შორის საზღვრის საკითხზე არსებითი აზრთა სხვაობა გამოავლინა. 1918 წლის შემოდგომისთვის სომხეთ-საქართველოს ტერიტორიული დავის ობიექტი ძირითადად გახდა ტფილისის გუბერნიის სამხრეთი

---

³⁷³ იქვე, გვ. 93.

³⁷⁴ Hovannisian, Vol. I, p. 75.

³⁷⁵ *Op.cit.*, p. 58.

³⁷⁶ R. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence* (Berkley and Los Angeles, 1969), p. 233.

ნაწილი, რომელიც ორი მაზრის, – ახალქალაქისა და ბორჩალოს ტერიტორიებს შეიცავდა.³⁷⁷

თავისი ტერიტორიული ამბიციები რომ გაემართლებინათ, აღწერილი კონფლიქტის მხარეები სხვადასხვა არგუმენტებს ეჭიდებოდნენ. საქართველოს მთავრობა თავის პრეტენზიებს აფუძნებდა სადავო მაზრების ისტორიულ წარსულზე, იმავე დროს სომხების პრეტენზიები ეფუძნებოდა ხალხთა თვითგამორკვევის ახალ პრინციპს, მითითებული მაზრების მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაზე აქცენტის გაკეთებით. ქვემოთ მოყვანილია როგორც ქართველების, ისე სომხების მიერ ახალქალაქისა და ბორჩალოს მაზრებზე მათი პრეტენზიების დასაბუთებისთვის გამოყენებული არგუმენტების დეტალური ანალიზი.

აღწერილ კონფლიქტზე ქართველების თვალსაზრისი შეიძლება დამყარებულიყო თითქმის მხოლოდ და მხოლოდ ისტორიის ფაქტებზე, იმის გამო, რომ უკიდურეს შემთხვევაში მე-20-ე საუკუნის დასაწყისში ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრებში ქართული მოსახლეობა უმნიშვნელოდ მცირე იყო. მიუხედავად ამისა, ბორჩალოს მაზრა მე-16-ე საუკუნიდან ქართლის (მე-18-ე საუკუნეში – ქართლ-კახეთის) სამეფოს საზღვრებში იყო 1801 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ მის ანექსიამდე (იხ. რუკები 17 და 295 გვერდებზე), ახალქალაქის მაზრის ტერიტორია კი ქართული სახელმწიფოების ნაწილი იყო უკიდურეს შემთხვევაში მე-2-ე საუკუნიდან მე-16-ე საუკუნეში ოტომანთა იმპერიის მიერ მის პირველ ანექსიამდე (იხ. რუკები მე-17-ე და 294-295-ე გვერდებზე). ამგვარად, როგორც ქართული ელიტის, ისე პოლიტიკურად აქტიური ქართველი მოსახლეობის თვალსაზრისით საქართველოს რუსეთის იმპერიიდან გამოსვლის კანონიერიც, მორალური უფლებაც ჰქონდა ყველა მიწით, რომლითაც ის მის შემადგენლობაში შევიდა, ასევე იმ ისტორიული ქართული მიწებით, რომლებიც მე-19-ე საუკუნის რუსეთ-თურქეთის ომების მსვლელობაში იქნა დაპყრობილი. ამ მიზეზით სომხეთთან ტერიტორიულ დავაში საქართველოს რესპუბლიკის ყველაზე მინიმალური მოთხოვნები მოიცავდნენ მთელ ტფილისის გუბერნიას

---

³⁷⁷ ახალქალაქის მაზრას ოტომანთა იმპერიამ ანექსია გაუკეთა 1918 წლის 4 ივნისის ბათუმის მოლაპარაკების საფუძველზე და თურქების ჯარისგან გაწმენდას ექვემდებარებოდა 1918 წლის 30 ოქტომბრის მუდროსის დაზავების პირობების შესაბამისად.

ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრებით, ასევე ყარსის ოლქის ორ (არტაანისა და ოლთისის) ოკრუგს. საქართველოს მთავრობისა და ქართველი ისტორიკოსების აზრით ზემოთ დასახელებული მიწები უდავოდ ქართული იყო, რადგან სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდებში ისინი შეადგენდნენ ისტორიულ ქართულ პროვინციებს, ჯერ გოგარენს,³⁷⁸ მოგვიანებით კი – თრიალეთს, ჯავახეთსა და ტაშირს (ახალქალაქისა და ბორჩალოს მაზრები), სამცხეს (არტაანის ოკრუგი) და ტაოს (ოლთისის ოკრუგი). თუმცა ზოგიერთი ქართველი პოლიტიკოსი თავის მოთხოვნებს ავრცელებდა ბევრად უფრო იქით – ელიზავეტპოლის გუბერნიის ყაზახის მაზრასა (ისიც ქართლ-კახეთის სამეფოს შემადგენლობაში იყო 1801 წლისთვის) და ერივანის გუბერნიის ალექსანდროპოლის მაზრაზე.³⁷⁹

მაგრამ სომხეთის პოლიტიკური ლიდერებისა და სომხური ინტელექტუალური ელიტის აზრით ზემოთ ჩამოთვლილი მიწები ისტორიული სომხეთის განუყოფელი ნაწილი იყო, იმის გამო, რომ ისინი, ნაწილობრივ ან მთლიანად, ძვ. წ. 189 წლიდან ახ. წ. 115 წლამდე სომხეთს ეკუთვნოდნენ, ასევე მათ სომეხი გუბერნატორები მართავდნენ 1124-1240 წლებში (როცა ისინი თამარის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდნენ). ზემოთ ნათქვამის საფუძველზე სომეხი ნაციონალ-პატრიოტები ამ სადავო ტერიტორიებს განიხილავდნენ როგორც ისტორიულ სომხურ პროვინციებს ჯავახსა და ტაიქს. ისტორიული ფაქტების გარდა სომხების მოთხოვნები ასევე ემყარებოდნენ სოლიდურ ეთნიკურ ფუნდამენტს,³⁸⁰ იმ ფაქტის მხედველობაში მიღებით, რომ ახალქალაქის მაზრაში სომხები უმრავლესობას შეადგენდნენ (მთელი მოსახლეობის 71%) და უდიდესი ეთნიკური ჯგუფი იყვნენ ბორჩალოს მაზრაში (მთელი მოსახლეობის 32,1%), იმ დროს, როცა ქართველები ახალქალაქის მაზრის მხოლოდ 6,2% და ბორჩალოს მაზრის 3,6% შეადგენდნენ. (იხ. თავი IX და ეთნიკური რუკა 296-ე გვერდზე) თუმცა სომხების ყველაზე რადიკალური მოთხოვნა ორი ზემოთ დასახელებული მაზრებით არ შემოიფარგლებოდა,

---

³⁷⁸ გოგარენი (სომხ. *გუგარქი*) მოიცავდა ქვემო ქართლის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილს.

³⁷⁹ M. Varandian, *Le conflit armeno-georgien et la guerre du Caucase* (Paris, 1919), p. 75.

³⁸⁰ R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. I: The First Year, 1918-1919*, (Los Angeles, 1971), pp. 72-74.

ვრცელდებოდა ბევრად შორს ჩრდილო-დასავლეთით, ბათუმის ნავსადგურამდე, იმ თვალსაზრისზე დაფუძნებით, რომლის მიხედვითაც სომხეთი არ შეიძლება მთლიანად დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ჩათვლილიყო, უკიდურეს შემთხვევაში ერთ ზღვაზე გასასვლელის გარეშე. იყო ასევე „დიდი სომხეთის“ ყველაზე ფანტასტიკური გეგმები სამ ზღვაზე გასასვლელით.

ყველა ზემოთ ნათქვამთან ერთად ბორჩალოს მაზრის ზოგიერთ ნაწილზე პრეტენზია ჰქონდა აზერბაიჯანის ხელმძღვანელობასაც, რომლის მოთხოვნა ვრცელდებოდა ტფილისის გუბერნიის სიღნაღის მაზრის ნაწილზე, ასევე ზაქათალის ოკრუგზე. აზერბაიჯანელების, ისევე როგორც სომხების, მოთხოვნის საფუძველში ეთნიკური პრინციპი იდო, რადგან ბორჩალოს მაზრაში თათრები (აზერბაიჯანელები) რაოდენობით მეორე ეთნიკური ჯგუფი იყო, შეადგენდნენ მთელი მისი მოსახლეობის 31,6%. თუმცა მოლაპარაკებების სერიის შემდეგ აზერბაიჯანის მთავრობამ უარი თქვა თავის პრეტენზიაზე ბორჩალოს მაზრაზე.³⁸¹

ამასობაში ტფილისის გუბერნიის ორი სამხრეთ მაზრისთვის საქართველოსა და სომხებს შორის კონფლიქტი გადავიდა ორ რესპუბლიკას შორის სრულმასშტაბიან ომში, რომელიც 1918 წლის 5 დეკემბერს დაიწყო და იმავე წლის 31 დეკემბრამდე გაგრძელდა. 1918 წლის 31 დეკემბრის – 1919 წლის 1 იანვრის შუალაშით ქართველებსა და სომხებს შორის ყველა საბრძოლო მოქმედება შეწყდა და დაიწყო საზავო მოლაპარაკება ბრიტანელებისა და ფრანგების პატრონაჟით. მოლაპარაკებები ყარაქლისში დაიწყო. მასში ორივე არმიის სარდლები მონაწილეობდნენ. შემდეგ მოლაპარაკებები ტფილისში გადაიტანეს. 3 იანვარს, როცა საქართველო-სომხეთის მოლაპარაკებები სრული სვლით მიდიოდნენ, ფოთის ნავსადგურში გადმოსხდა დამატებითი ბრიტანული კონტინგენტი დაახლოებით 300 კაცის რაოდენობით, რომლებიც ტფილისისა და ბორჩალოს მაზრის მხარეს გაემართნენ.

1919 წლის 9 იანვარს ტფილისში გაიხსნა ბრიტანეთ-საქართველო-სომხეთის სამხრეთი კონფერენცია, რომელსაც მიზნად ომის ოფიციალური შეწყვეტა და საზავო პირობების შემუშავება ჰქონდა. კონფერენციის თავმჯდომარე იყო ბრიტანელი ვიცე-პოლკოვნიკი რობერტ ნეილ სტიუარტი. კონფერენციამ მუშაობა მეორე დღეს, 10 იანვარს დაიწყო და დაასრულა უკანასკნელ, მე-

---

³⁸¹ Авалов, стр. 57.

ოთხე სხდომაზე 17 იანვარს, როდესაც ხელი მოაწერეს სამთავრობო მოლაპარაკებას ომის შეწყვეტისა და ლორეს თემში ნეიტრალური ზონის შექმნის შესახებ. ამის გარდა, სომხეთის მთავრობა დათანხმდა პრეტენზიის მოხსნას ახალქალაქის მაზრაზე³⁸², პირობით, რომ მაზრა იქნებოდა მოკავშირეების მეთვალყურეობის ქვეშ და სომხებს ადგილობრივ თვითმმართველობაში მონაწილეობის გარანტია მიეცემოდათ.³⁸³ ნეიტრალური ზონის ჩრდილოეთ საზღვრად გამოცხადდა ხაზი, რომელზედაც საქართველოს ჯარი შეჩერდა დაზავების დადგომის მომენტში, ე. ი. 1918 წლის 31 დეკემბრის 24 საათზე.³⁸⁴ ბორჩალოს მაზრის ნეიტრალური ზონის სამხრეთ საზღვარი 1918 წლის ივლისის დასაწყისში საქართველო-თურქეთის სადემარკაციო ხაზის ზუსტად შესაბამის ხაზზე იქნა გავლებული.³⁸⁵ შემდგომში „ლორეს ნეიტრალურ ზონად“ (რადგანაც მისი საზღვრები თითქმის მთლიანად ემთხვეოდნენ ბორჩალოს მაზრის ლორეს თემის (ვოლოსტის) საზღვრებს) ცნობილი ნეიტრალური ზონა მოიცავდა ალავერდის სპილენძის მადაროებს, ორმოცდასამ სოფელს და რკინიგზის დაახლოებით ორმოც კილომეტრს ექვსი სადგურით.³⁸⁶

ჯერ კიდევ კონფერენციის მუშაობის დროს ბრიტანეთის ჯარმა, წინასწარი მოლაპარაკების შესაბამისად, დაიწყო ლორეს ოლქის დაკავება მისი სპილენძის მადაროებითა და რკინიგზით. 16 იანვარს ტფილისში შტაბითა და დაცვის რაზმით ჩამოვიდა კავკასიაში ბრიტანეთის ჯარების ახალი სარდალი ჯორჯ თ. ფორესტი-უოკერი, მალე კი დამატებითმა ბრიტანულმა სამხედრო კონტინგენტმა მოიყარა თავი დაახლოებით 1000 ოფიცრისა და ჯარისკაცის რაოდენობით. 1919 წლის 27 იანვარს ბრიტანელებმა ლორეს ნეიტრალური ზონა სამ, – უზუნლარის³⁸⁷, ვორონცოვკისა და ალავერდის – რაიონად გაყვეს. თითოეულ რაიონს სათავეში ჩაუყენეს რეზიდენტ-კომისარი ადგილობრივი მოსახლეობიდან. ყველა კომისარი ემორჩილებოდა ანტანტის გენერალურ კომისიონერს (ასე უწოდებდნენ ნეიტრალური ზონის ბრიტანელ

---

³⁸² Kazemzadeh, p. 181

³⁸³ Hovannisian, Vol. I, p. 120

³⁸⁴ ჩაჩხიანი, გვ. 193.

³⁸⁵ იქვე, გვ. 193.

³⁸⁶ Hovannisian, Vol. I, p. 121.

³⁸⁷ ახლანდელი სოფელი **ოპუნ** სომხეთის რესპუბლიკის ლორეს მარ-ზში.

გუბერნატორს), კომისიონერად დანიშნეს კაპიტანი ა. ს. გ. დუგლასი.³⁸⁸

დასასრულს მნიშვნელოვანია, აღინიშნოს, რომ 1919 წლის საზავო მოლაპარაკება პრელიმინარულ ხასიათს ატარებდა. მასში წინასწარ იყო ნათქვამი, რომ საქართველოსა და სომხეთს შორის კონფლიქტის საბოლოო გადაწყვეტა გატანილი უნდა იქნეს პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე, რომელზედაც სხვათა რიცხვში ორ ქვეყანას შორის მომავალი საზღვრის მონახაზის განსაზღვრას ვარაუდობდნენ.³⁸⁹

მსოფლიო ომისა და რუსეთის არეულობისგან გაჩენილ ორ რესპუბლიკას შორის ოთხკვირიანი საომარი კონფლიქტი მათ რამდენიმე ათას სიცოცხლედ დაუჯდათ, მიაყენა მნიშვნელოვანი მატერიალური ზარალი და სერიოზულად გაართულა დამოკიდებულება ისედაც არცთუ მარტივ მდგომარეობაში მყოფ ახალგაზრდა სახელმწიფოებს შორის. 1919 წლის 27 იანვარს ხელმოწერილი ხელშეკრულების პირობებით კონფლიქტის არცერთი მხარე არ დარჩა კმაყოფილი. საქართველომ ვერ შეძლო საზღვრის ხაზის შენარჩუნება, რომელსაც სამართლიანად და უდავოდ თვლიდა, და კიდევ დაკარგა ტერიტორიის მცირე უბანი (ნეიტრალური ზონა), რომელსაც კონფლიქტის დაწყებამდე აკონტროლებდა. სომხეთის ტერიტორიული მოგება (მიწის ნამცეცა ზოლი ბორჩალოს მაზრაში) უმნიშვნელო იყო იმ ბონუსთან შედარებით, რომლის მიღებასაც მისი ლიდერები ომის მსვლელობაში იმედოვნებდნენ. ამის გარდა, პრაქტიკულად ყველა თავისი სამხედრო ძალის საქართველოს წინააღმდეგ ომზე გადასროლით სომხებმა დაკარგეს სომხეთის სახელმწიფოსთვის ბევრად უფრო დიდი და მნიშვნელოვანი ტერიტორიის სტაბილურ კონტროლქვეშ აღების შესაძლებლობა ერივანის გუბერნიის სამხრეთში (ნახჭევანი და შარური).³⁹⁰ სამხედროები, როგორც ქართველები, ისე სომხები თვლიდნენ, რომ ომი ფაქტიურად სწორედ მისმა მხარემ მოიგო და ანტანტის წამყვან სახელმწიფოებს ადანაშაულებდნენ იმაში, რომ მათ თავისი ჩარევით „გამარჯვება გამოგლიჯეს მათი ხელებიდან“. ორივე ქვეყნის საზოგადოებებში გაჩნდა და გამყარდა გაუცხოება, გამძვინვარებულობა და გაცოცხლდნენ ძველი ცრურწმენები მეზობელ სალხთან დამოკი-

³⁸⁸ Hovannisian, Vol. I, p. 122.

³⁸⁹ Кадишев, стр. 173.

³⁹⁰ Hovannisian, Vol. I, p. 229-230.

დებულებაში. ომის ერთ-ერთი შედეგი გახდა საქართველოსა და სომხეთს შორის სატრანსპორტო კავშირის დესტაბილიზაცია, რამაც არსებითად გაართულა ისედაც საკმაოდ სავალალო ეკონომიკური მდგომარეობა სომხეთში, რესპუბლიკა გარე სამყაროსგან თითქმის სრულ იზოლაციაში დააყენა.³⁹¹

რეგიონულ დონეზე ზემოთ მითითებული შედეგების გარდა სომხეთ-საქართველოს კონფლიქტმა თან მოიყოლა ორივე ქვეყნისთვის დიდი პრობლემები საერთაშორისო დონეზე. დღეს მოცემული კონფლიქტის სერიოზულად შემსწავლელი ისტორიკოსების აბსოლუტური უმრავლესობა თანმხდება იმაში, რომ 1918 წლის დეკემბრის ომმა უმძიმესი ზიანი მიაყენა ორი ახლახან აღმოცენებული სახელმწიფოს რეპუტაციას და არსებითად შეამცირა მათი შანსები პარიზის სამშვიდობო კონფერენციის ჩარჩოებში წარმატებისთვის, მათ შორის მათი დამოუკიდებლობის ცნობისთვის.³⁹²

აქ თავს ნებას მივცემთ, გამოვთქვათ რამდენიმე ალტერნატიული აზრი. არავითარ შემთხვევაში არ დგას ეჭვქვეშ აქსიომა იმის შესახებ, რომ მშვიდობა ომზე უკეთესია, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ საქართველოსა და სომხეთის პოლიტიკა მცირედაც არ განსხვავდებოდა მე-19-ე საუკუნის დასასრულის – მე-20-ე საუკუნის ევროპის ახალი და ძველი ერების პოლიტიკისგან. საკმარისია გავიხსენოთ 1912-13 წლების ბალკანეთის ორ ომს შორის პერიოდში სისხლიანი კონფლიქტები ბალკანეთის სახელმწიფოებს შორის, შემდეგ – ტერიტორიული კონფლიქტები დაშლილი ავსტრია-უნგრეთის ნამსხვრევებისგან აღმოცენებულ სახელმწიფოებს შორის (კონფლიქტები პოლონეთსა და ჩეხოსლოვაკიას შორის, პოლონეთსა და დასავლეთ უკრაინას შორის, უნგრეთის კონფლიქტი მეზობლებთან საზღვრების მთელ პერიმეტრზე და ა. შ.). ან რით განსხვავდება მათგან ძველი კონფლიქტი გერმანიასა და საფრანგეთს შორის ელზასისა და ლოტარინგიისთვის? ძნელია განსხვავების დანახვა ერთი მხრივ 1918-1920 წლების საქართველოსა და სომხეთის ტერიტორიული მოთხოვნებსა და მეორე მხრივ იმავე პერიოდის ათეულობით „მიწების შემგროვ-

---

³⁹¹ J.G. Harbord, “American Military Mission to Armenia”, *International Conciliation*, No. 151, June 1920 (New York, 1920), pp.13-54.

³⁹² Kazemzadeh, pp. 182-183.

Hovannisian, Vol. I, p. 93.

ბელი“ სხვა ქვეყნების მოქმედებებს შორის. ამიტომ 20-იანი წლების ევროპელი კრიტიკოსების და ზოგიერთი ისტორიკოსის მხრიდან, რომლებიც მთელ ხალხებს ადანაშაულებენ „მშვიდობიანი ცხოვრების უუნარობაში“ და „რამდენიმე კვ. მილის რამდენიმე სოფლიანი ტერიტორიისთვის ბრძოლაში“, სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების კრიტიკის კითხვისას უნებურად თავში მოგივა ისეთი ტერმინი როგორცაა „ორმაგი სტანდარტი“.

1918 წლის სომხეთ-საქართველოს ომის შედეგების გამოყვანისას ასევე მნიშვნელოვანია აღნიშვნა, რომ ნებისმიერი სამხედრო შეტაკების მსვლელობაში გარდაუვალი ექსცესების მიუხედავად ამ კონფლიქტს თან არ ახლდა მასობრივი მკვლევლობები და ეთნიკური წმენდები, რაც მას ნაჩვენები პერიოდის განმავლობაში სამხრეთ კავკასიის რეგიონში მომხდარი სხვა ომებისგან განსახვევებს.

კონფლიქტი „კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთ რესპუბლიკის“ გამო

ოტომანთა იმპერიის მიერ მუდროსის კონვენციის ხელმოწერა სულაც არ ნიშნავდა, რომ თურქები 1918 წელს სამხრეთ კავკასიაში მათ მიერ დაპყრობილი ტერიტორიებიდან უბრალოდ წასვლას აპირებდნენ. ოსმალთა სარდლობას ჰქონდა დამატებითი გეგმა, რომელიც თურქეთის შეიარაღებული ძალების გარკვეულ ელემენტებს ომამდელი საზღვრების იქით ჯარების გაყვანის შემდეგაც კი აძლევდა კავკასიაში დარჩენის საშუალებას. შესაბამისად, 1918 წლის 27 ოქტომბერს (იმპერიის კაპიტულაციამდე სამი დღით ადრე), ზემოთ ხსენებული გეგმის შესასრულებლად იზეთ-ფაშამ გამოსცა სპეციალური ბრძანება, რომლის თანახმადაც ათასობით თურქი ოფიცერი და ჯარისკაცი არაოფიციალურად დატოვეს აზერბაიჯანის რესპუბლიკისა და დაღესტანში ნახევრად ვირტუალური „მთიელთა რესპუბლიკის“ სამსახურში.³⁹³ ეს გეგმა სავსებით ეფექტური აღმოჩნდა და შესაძლებელი გახადა, 18 თვის განმავლობაში თურქეთის გავლენის სფეროში შენარჩუნებულიყო აზერბაიჯანი და დაღესტნის ნაწილი, ასევე აირიდა სომხეთის რესპუბლიკის რამდენიმე მცდელობა ნახჭევანისა და ყარაბახის კონტროლქვეშ ასაყვანად. თავისთავად იგულისხმება, რომ

³⁹³ Авалов, стр. 122.

R. G. Hovannisian., *The Republic of Armenia, Vol. I: The First Year, 1918-1919*, (Los Angeles, 1971), p. 58.

თურქები კიდევ უფრო ნაკლებად, ვიდრე აზერბაიჯანში გავლენაზე უარის თქმვა, იყვნენ მზად, დაეთმოთ „სამი სანჯაყი“ (ყარსისა და ბათუმის ოლქები) და ახალციხის მაზრა. მაგრამ 1918 წლის 11 ნოემბერს ოტომანთა ჯარების შტაბის უფროსმა ჯევად-ფაშამ რელაცია³⁹⁴ მიიღო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში დიდი ბრიტანეთის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალ ვიცე-ადმირალ კალტორპისგან. ეს რელაცია შეიცავდა ანტანტის უმაღლესი საბჭოს უპირობო მოთხოვნას, მთლიანად გაეწმინდა კავკასიის ყველა ოკუპირებული ტერიტორია, ყარსისა და ბათუმის ოლქების ჩათვლით, სადაც მუდროსის დაზავების ხელმოწერის შემდეგ დაახლოებით 50.000-იანი თურქული ჯარი აგრძელებდა ყოფნას.³⁹⁵ ოსმალთა რეაქცია ხაზგასმულად შენელებული იყო, ევაკუაციის გაჯანჯლებისა და დაყოვნების ტაქტიკის გამოყენებით. ხანგრძლივი მოლაპარაკებების შემდეგ ოსმალთა მე-9-ე არმიამ შევეკი-ფაშას სარდლობით მიიღო ყარსში შეჩერების ნებართვა 1919 წლის 25 იანვრამდე, ამასთან სომხეთისთვის ყარსის ოლქის გადაცემა უნდა დაწყებულიყო არა უგვიანეს იმავე წლის 15 იანვრისა.³⁹⁶

თურქებმა ფორმალურად მიიღეს გამარჯვებული მოკავშირეების მოთხოვნები და გარკვეული ზომები მიიღეს, რომ ყარსის ოლქი და ზოგი მომიჯნავე ტერიტორია თავის გავლენის სფეროში დაეკავებინათ იმავე მეთოდით, როგორც ეს აზერბაიჯანსა და დაღესტანში გაკეთდა. ასეულობით თურქი ოფიცერი დარჩა მოხსენებულ ტერიტორიებზე „ინსტრუქტორებად“, მე-9-ე არმიის მთელი ნაწილები კი არც გამოუყვანიათ „სამი სანჯაყიდან“. მათი სამხედრო ფორმა ცოტა შეცვალეს, რომ მათთვის ადგილობრივი მოლაშქრეების სახე მიეცათ, რომლებსაც სომხებისა და ქართველების მიერ ყარსისა და ბათუმის ოლქების დაპყრობა არ უნდა დაეშვათ.³⁹⁷ ოსმალთა მიმავალმა ადმინისტრაციამ ასევე წარმატებით შექმნა რამდენიმე მარიონეტული მთავრობა სამხრეთ კავკასიის ყოფილ რუსულ სამფლობელოებში ამ ტერიტორიების

---

³⁹⁴ რელაცია (ლათ. *relatio* – გადავცემ) – მოხსენება საომარ მოქმედებებზე, ცალკეულ შემთხვევებზე ომის დროს.

³⁹⁵ Hovannisian, p. 200.

³⁹⁶ *Op.cit.* p. 202.

³⁹⁷ T.Z. Tunaya, *Turkiyede siyasi partiler, 1859-1952* (Istanbul, 1952), pp. 486-487.

თურქეთთან მჭიდრო პოლიტიკური და, შეძლებისდაგვარად, სამხედრო კავშირში შენარჩუნების მცდელობით.

ამგვარი სახის ერთ-ერთი ახალი კვაზი-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი იყო მუდროსის დაზავების შემდეგ ყარსის ოლქში მალე შექმნილი სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკა (ყარსის რესპუბლიკა). 1918 წლის 5 ნოემბერს ყარსში ჩამოყალიბებული ფაჰრუდინ პირიოდლუს პროთურქული მთავრობა პრეტენზიას აცხადებდა არა მხოლოდ ყარსის ოლქის ოთხ ოკრუგზე, არამედ ბათუმის ხელშეკრულების პირობებით თურქეთის მიერ ანექსირებულ ყველა ყოფილ რუსულ ტერიტორიაზე, ერივანის გუბერნიის ნახჭევანისა და ალექსანდროპოლის მაზრების ჩათვლით, ტფილისის გუბერნიის ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებსა და ბათუმის ოლქზე (ქუთაისის გუბერნიის ბათუმისა და ართვინის ყოფილი ოკრუგები).³⁹⁸

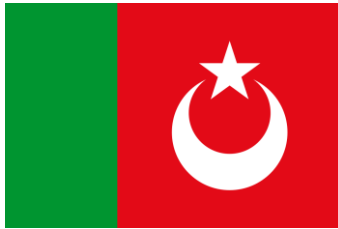
სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის შექმნა აღმაშფოთებელ წინააღმდეგობაში მოდიოდა საქართველოსა და სომხეთის ტერიტორიულ მოთხოვნებთან. საქართველოს მთავრობას პრეტენზია ჰქონდა მთელ ბათუმის ოლქზე (ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები), ასევე ყარსის ოლქის არტაანისა და ოლთისის ოკრუგებზე. თავის მხრივ სომხეთის მთავრობა პრეტენზიას აცხადებდა თითქმის მთელ ყარსის ოლქზე, არა მხოლოდ ყარსისა და კაზილმანის ოკრუგების, არამედ მთლიანად ოლთისის ოკრუგისა და არტაანის ოკრუგის დიდი ნაწილის ჩათვლით, ბათუმის სახელმწიფოებრივი მიკუთვნების საკითხის ღიად დატოვებით. საქართველოსა და სომხეთის პრეტენზიები „სამი სანჯაყის“ ერთსა და იმავე ნაწილებზე კიდევ ერთი ტერიტორიული დავის საფუძველს ქმნიდა, მაგრამ 1918 წლის შემოდგომის დასასრულისთვის ამგვარი დავა „არმოკლული დათვის ტყავის გაყოფის“ მცდელობას ჰგავდა, რადგანაც ყარსში მჯდომი სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის მთავრობა უარყოფდა როგორც ქართველების, ისე სომხების პრეტენზიებს, მოხერხებულად იყენებდა აშშ-ის, დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მიერ წამოყენებულ „ერების თვითგამორკვევის“ პრინციპს. თავდაპირველად სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის იდეა კავკასიაში ბრიტანეთის მისიამ გარკვეული კეთილგანწყობით აღიქვა.³⁹⁹ უფრო

³⁹⁸ Hovannisian, pp. 205-206;

Kazemzadeh, p. 199.

³⁹⁹ Kazemzadeh, pp. 199-200.

მეტეც, ბრიტანეთის ჯარი ბლოკავდა ერივანის გუბერნიიდან ყარსში მიმავალ გზას, ხელს უშლიდა დაახლოებით ასი ათასი ლტოლვილის შინ დაბრუნებას.⁴⁰⁰ იმავდროულად ხან ხოისკის აზერბაიჯანული მთავრობა ჯიუტად ცდილობდა დიდი ბრიტანეთის დათანხმებას სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის აზერბაიჯანთან თუნდაც დროებით მიერთებაზე.⁴⁰¹

*„კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთ რესპუბლიკის“ დროშა
(5. XI.1918 – 10. IV.1919)*

მოკავშირეების დამოკიდებულება პერიოდულს მთავრობისადმი შეიცვალა 1919 წლის თებერვლის დასაწყისში, როცა სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის გასამხედროებულმა რაზმებმა სერვერბეგის მეთაურობით თავდასხმა დაიწყეს ბრიტანეთის სამხედრო და სამედიცინო პერსონალზე, ასევე შეიჭრნენ მუდროსის დაზავების შემდეგ ქართველების მმართველობაში მყოფ ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში.⁴⁰² სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის ამ აქციებმა აიძულეს გენერალი ტომსონი, ნებართვა მიეცა მოუსვენარი ყარსის ოლქის ქართველებისა და სომხების კონტროლის ქვეშ გადასვლაზე. მოლაპარაკება ამაზე მიღწეული იქნა 1919 წლის 14 მარტს, საქართველოსა და სომხეთის წარმომადგენლებთან ტომსონის შეხვედრის მსვლელობაში.⁴⁰³

სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის წინააღმდეგ საქართველოს წარმატებული კონტრშეტევის შემდეგ 1919 წლის აპრილის დასაწყისში იმ დროისთვის ერივანის გუბერნიაში და-

---

⁴⁰⁰ А. С. Лукомский, “Деникин и Антанта” в кн. *Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев: Деникин-Юденич-Врангель* (Москва, 1927), стр. 92.

⁴⁰¹ Нованнисян, р. 211.

⁴⁰² Нованнисян, pp. 210-211;

Квинитадзе, стр. 84-89.

⁴⁰³ *Op.cit.*, р. 213.

ბანაკებული ბრიტანული ნაწილები ყარსში შევიდნენ.⁴⁰⁴ 10 აპრილს სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკის მთავრობის წევრები დააპატიმრეს და დეპორტაცია გაუკეთეს, ცხრა დღის შემდეგ კი ქალაქი ყარსი მმართველობაში სომეხ გუბერნატორს გადაეცა.

22 აპრილისთვის ქართულმა ჯარმა გენერალ კვინიტაძის სარდლობით საბოლოოდ გატეხა სერვერბეგის გასამხედროებული ბანდების წინააღმდეგობა ახალციხის მაზრასა და არტაანის ოკრუგში, კონტროლქვეშ აიღო ორივე ეს ტერიტორია (იხ. რუკები 171-172 გვერდებზე).⁴⁰⁵ სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის რესპუბლიკამ თავისი არსებობა შეწყვიტა, ყარსისა და სარიყამიშის ოკრუგებს სომხეთის რესპუბლიკამ გაუკეთა ანექსია, არტაანის ოკრუგი კი საქართველოს შემადგენლობაში შევიდა.⁴⁰⁶ რამდენიმე თვის შემდეგ საქართველომ სომხეთს არტაანის ოკრუგის ნაწილი დაუთმო (ოკამის თემის დაახლოებით ნახევარი და თითქმის მთელი ჩილდირის თემი).⁴⁰⁷ იმავე დროს ბრიტანეთის სარდლობამ არც საქართველოს, არც სომხეთს არ მისცა ყარსის ოლქის ოლთისის ოკრუგის, რომელზედაც ორივე ქვეყანას ჰქონდა პრეტენზია, ისევე როგორც ყარაქურთის თემის, რომელზედაც პრეტენზია ჰქონდა სომხეთს, დაკავების უფლება. შედეგად აღნიშნული ტერიტორიები ადგილობრივი მუსლიმანი მმართველების ხელში დარჩნენ იმ მომენტამდე, ვიდრე ისინი კვლავ თურქეთზე მიერთებული არ აღმოჩნდნენ 1920 წლის სომხეთ-თურქეთის ომის მსვლელობაში.

რაც შეეხება ბათუმის ოლქს, 1918 წლის 15 დეკემბრიდან დაწყებული, ის ბრიტანელი სამხედრო გენერალ-გუბერნატორის ხელისუფლების ქვეშ იყო,⁴⁰⁸ რაც ასევე ნაწილობრივ ვრცელდებოდა ოლთისის ოკრუგზე (ოლურის თემის ნაწილი) და არტაანის ოკრუგის ოკამის თემის ქართველების მიერ დატოვებულ ნაწილზე.⁴⁰⁹ მცირე ბრიტანული გარნიზონი ასევე დატოვებული იყო ყარსში.

---

⁴⁰⁴ Квинитадзе, стр. 89-124.

⁴⁰⁵ Квинитадзе, стр. 89-136.

А. Деникин, Т. IV (Берлин, 1925), стр.147.

⁴⁰⁶ Hovannisian, pp. 220-221.

⁴⁰⁷ Hovannisian, p.221.

⁴⁰⁸ Кадишев, стр. 164.

⁴⁰⁹ Hovannisian, p. 221.

მეჰმედ თალაათ-ფაშა

აჰმედ იზეთ-ფაშა
(ფურგანი)

ჰუსეინ რაუფ-ბეი
(ორბაი)

გენერალ-მაიორი
ჩარლზ ტაუნსენდი

გენერალი ჩარლზ ტაუნსენდი თურქების ტყვეობაში (1918 წ.)

ადმირალი სერ სომერსეტ არტურ კალტორპი

ინგლისის სამხედრო გემი „აგამემნონი“ (1918 წ. ოქტომბერი)

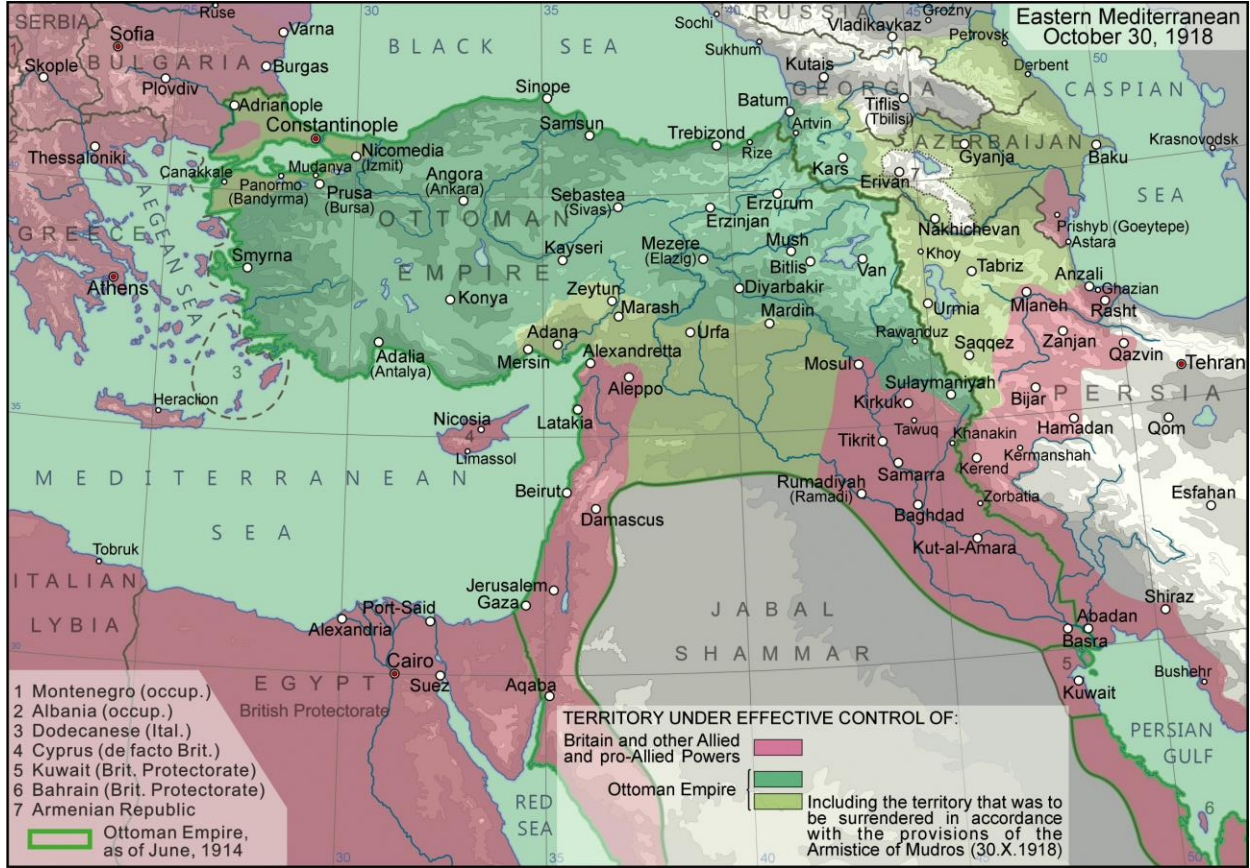
გენერალ-ლეიტენანტი
სერ უილიამ
მონტგომერი თომსონი

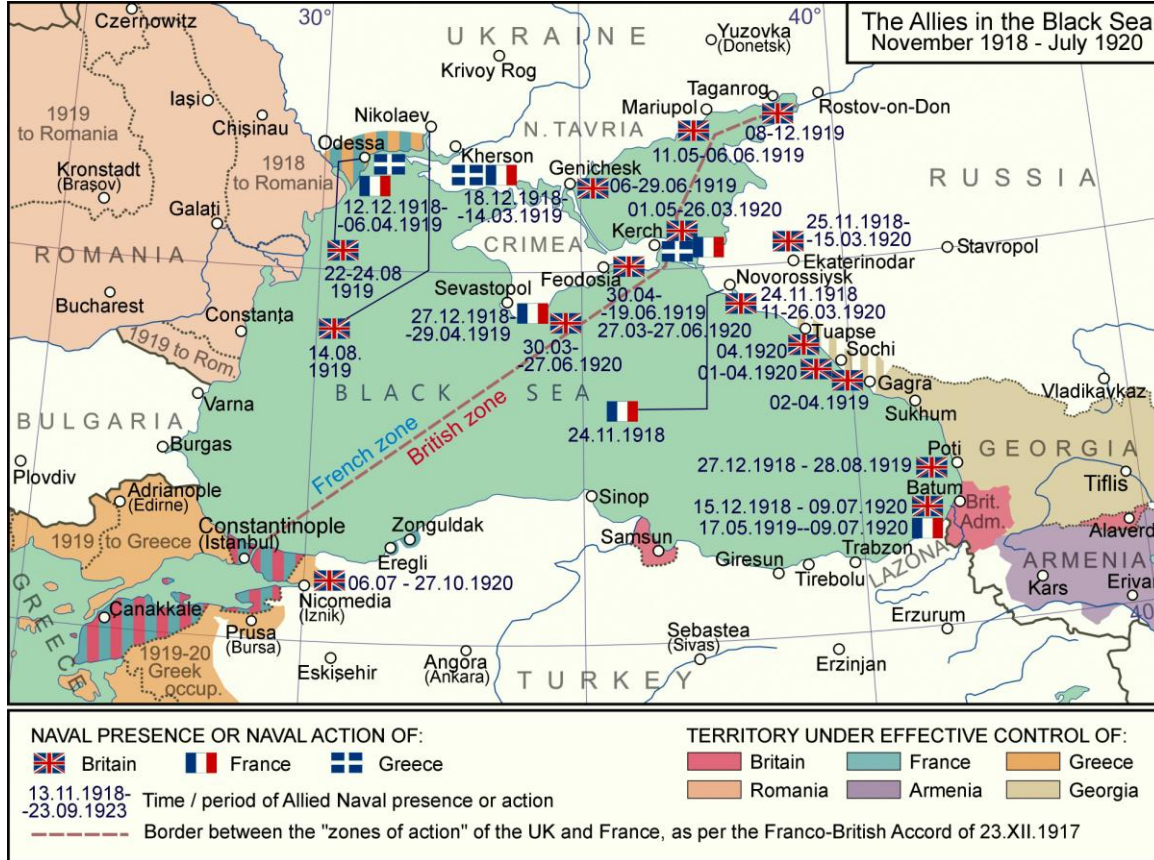

გენერალ-მაიორი ჯორჯ
თ. ფორესტიე უოკერი

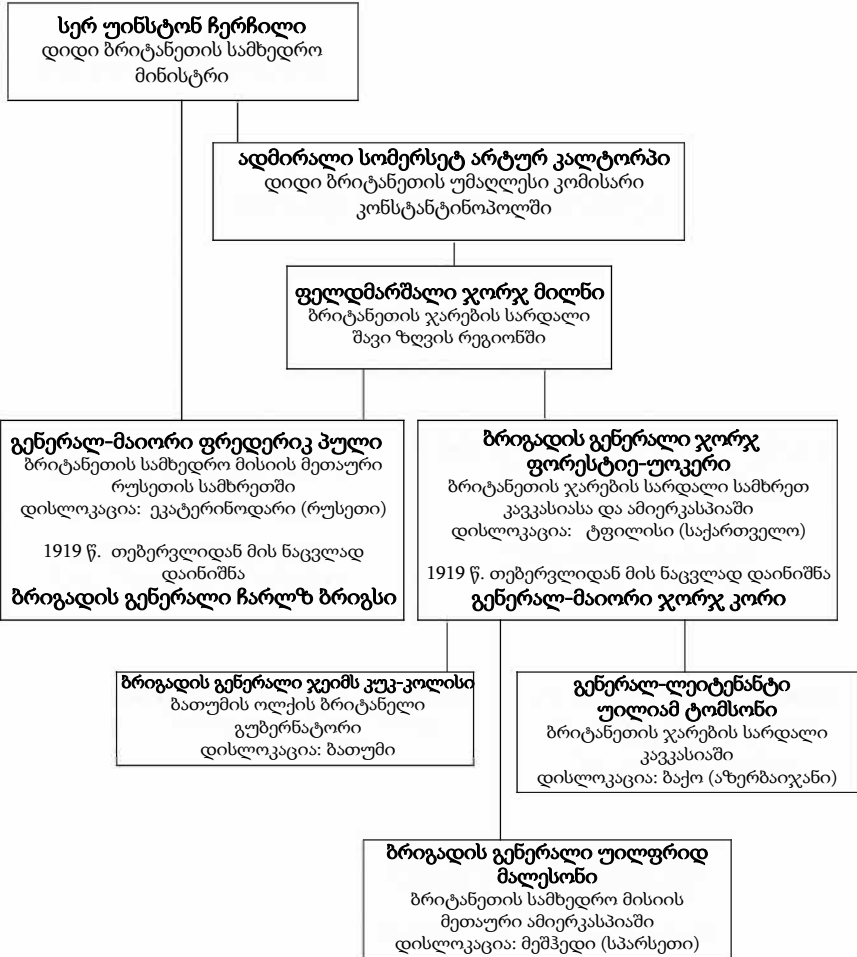
ბრიტანეთის ჯარი ტფილისში (1919 წ. იანვარი)

ბრიტანეთის სარდლობის სქემა სამხრეთ კავკასიასა და სამხრეთ რუსეთში 1919-1920

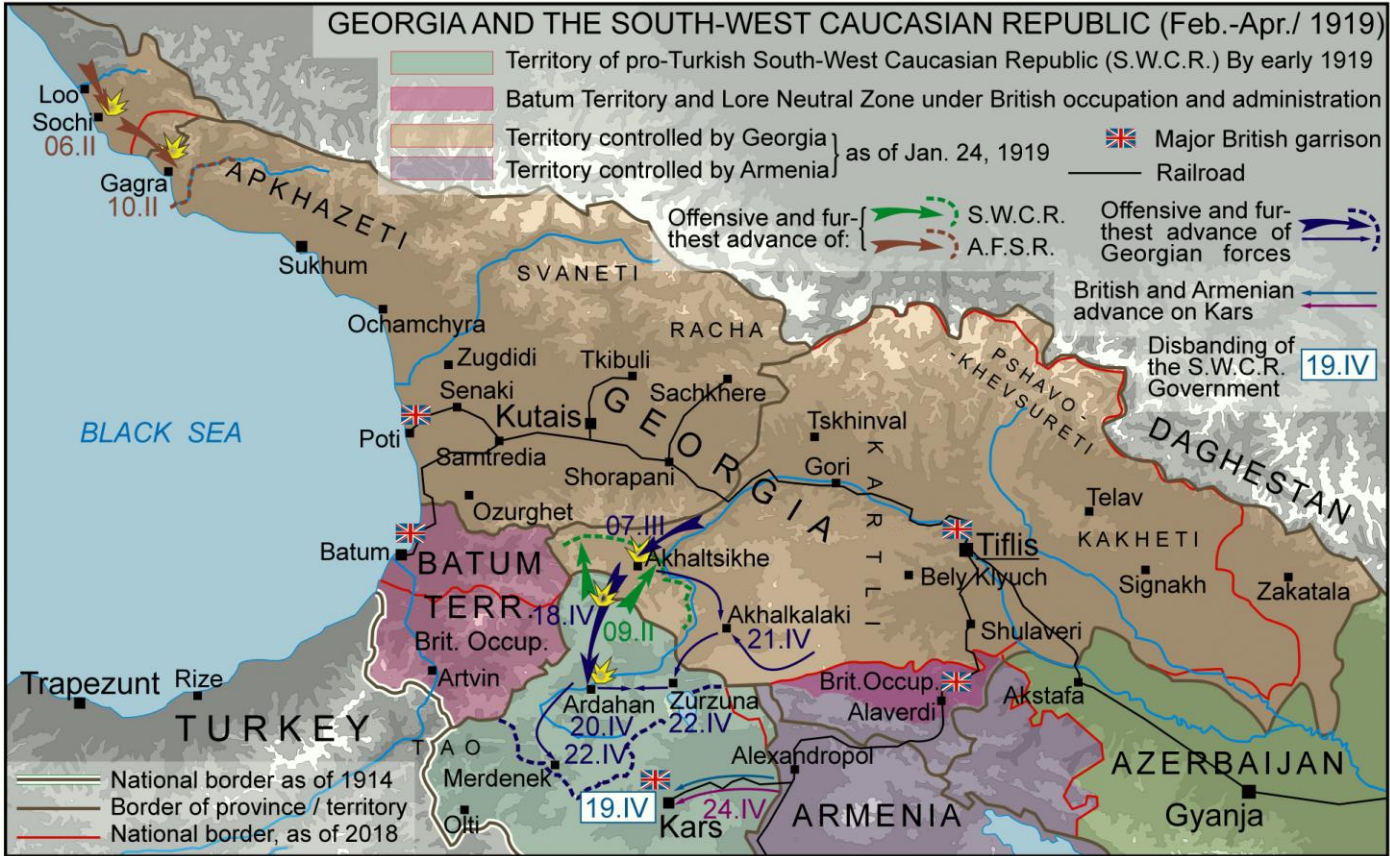

GEORGIA AND THE SOUTH-WEST CAUCASIAN REPUBLIC (Feb.-Apr./ 1919)

გენერალი გიორგი კვინიტაძე

„კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთი რესპუბლიკის“ მთავრობა
(1918 წ. დეკემბერი)

GEORGIA AFTER THE PARTITION OF THE SOUTH-WEST CAUCASIAN REPUBLIC (April, 1919)

